

Dr. Peter Olsthoorn is sinds 2001 als universitair docent verbonden aan de Nederlandse Defensie Academie. Hij geeft voornamelijk les in de vakken Leiderschap en ethiek, Bestuurskunde, en Krijgsmacht & Media. Zijn onderzoek richt zich in het bijzonder op de militaire ethiek, en heeft onder meer geleid tot een aantal artikelen in de *Journal of Military Ethics*. Ook is hij de auteur van het recentelijk verschenen boek *Military Ethics and Virtues: An Interdisciplinary Approach for the 21st Century* (Routledge, 2010). Januari 2011 presenteert hij in San Diego een paper op een conferentie van de International Society for Military Ethics over ethische vraagstukken omtrent onbemande wapensystemen.

INLEIDING

In de Tweede Wereldoorlog maakte de Japanse marine gebruik van de zogenaamde Kaiten, een torpedo voorzien van een piloot wiens leven werd opgeofferd aan een marginaal toegenomen nauwkeurigheid. Tegenwoordig zien we het tegenovergestelde: wapensystemen die vroeger werden bemand, stellen het steeds vaker zonder. Dat is niet alleen goedkoper, maar voorkomt ook dat er slachtoffers aan eigen zijde vallen; iets waarvoor zowel de publieke opinie als de politiek gevoelig zijn. Die slachtoffergevoeligheid bepaalt ook de tactiek van het verzet in Irak en Afghanistan, dat zich vooral richt op het ondermijnen van de publieke steun door zoveel mogelijk slachtoffers aan westerse zijde te maken. De achterliggende gedachte is dat het Westen niet bereid is een hoge prijs in mensenlevens te betalen. Dat is niet een heel gekke veronderstelling: bij missies ver van huis voor doelen die minder duidelijk zijn dan vroeger is het aannemelijk dat de gevoeligheid voor eigen slachtoffers groot is. Dit is de zogenoemde body bag-hypothese, die luidt dat de steun voor een missie afneemt zodra de lijkenzakken binnenkomen. Daar valt overigens wel iets op af te dingen, want recent opinieonderzoek liet voor de aflopende missie in Uruzgan zien dat ongeveer een derde van de Nederlandse bevolking in het geval van Nederlandse slachtoffers de militairen wilde terugtrekken (na de val van het kabinet over Uruzgan steeg dit overigens naar 44% van de ondervraagden), de rest vond van niet of had geen mening (Ministerie van Defensie 2010). Anderzijds wordt de hypothese ondersteund door een aantal voorbeelden van buiten Nederland: negentien gedode Amerikaanse Rangers bezegden in 1993 het einde van de toch al weinig succesvolle UNOSOM II missie in Somalië. Een jaar later trekt België zijn troepen terug uit Rwanda nadat tien Belgische militairen door Hutu's zijn gedood. Meer recent nam in sommige westerse landen de steun voor de missie in Afghanistan af naarmate het eigen dodental opliep. Hoewel dat wisselende beeld niet helemaal valt

te verklaren, lijkt slachtofferacceptatie gedeeltelijk af te hangen van de mate waarin de samenleving een missie als zinvol ziet.

RISK TRANSFER

Het is tegen deze achtergrond dat Westerse politici en krijgsmachten proberen de kans op eigen slachtoffers te verkleinen. De Kosovo oorlog bijvoorbeeld telde 78 dagen van bombardementen en eindigde zonder doden aan NAVO-zijde. Het Taliban regime in Afghanistan werd omvergeworpen door de Afghaanse oppositie en Amerikaanse en Britse bombardementen, wat één Amerikaan het leven kostte. De schaduwzijde van dit vechten op afstand is dat de kans op burgerslachtoffers groter wordt, hoeveel men ook doet om die te vermijden. Bijvoorbeeld: hoewel 35% van de boven Kosovo afgeworpen bommen 'slim' was, was de nauwkeurigheid van de bombardementen waarschijnlijk groter geweest indien er lager was gevlogen (Cook 2004: 127). Er is sprake van *risk-transfer*: het verplaatsen van de risico's van de westerse militairen naar de lokale bevolking. De Britse militair socioloog Martin Shaw spreekt zelfs al van een *New Western Way of War* (2005).

De laatste jaren is deze ontwikkeling versneld door de inzet van de al genoemde onbemande wapensystemen, zowel op het land (Talons van Foster-Miller, PackBots van iRobot) als in de lucht (de Amerikaanse Predators en Reapers, de Israëlische Hermes). Zo leverde de Amerikaanse luchtmacht in 2009 meer piloten voor onbemande dan voor bemande vliegtuigen af (Singer 2009: 217). Zij vliegen meer missies en hebben meer contact met de tegenstander dan hun collega's die reguliere toestellen vliegen. Hoewel de luchtmacht hier voorop loopt, mede doordat een onbemand systeem dat zich over land moet voortbewegen zich voor grotere uitdagingen gesteld ziet, zet ook de Amerikaanse landmacht haar Talons in Irak allang niet meer exclusief in voor verkenning- en explosievenopruimingstaken, maar rust deze onder de naam SWORDS tegenwoordig ook uit met wapens.

De voor de hand liggende volgende stap is dat de 'human-in-the-loop' – in het geval van een onbemand systeem degene die op afstand de trekker overhaalt – uit de 'loop' wordt gehaald. Er is in dat geval sprake van robots: autonome systemen die min of meer zelfstandig meerdere, en redelijk complexe, taken kunnen uitvoeren. De term robot wordt nu overigens al vaak gebruikt voor UAV's (Unmanned Aerial Vehicles), wat juist is voor zover bijvoorbeeld Predators en Reapers zelfstandig navigeren. Zodra deze UAV's wapens gebruiken neemt nog steeds een mens het over, en functioneert de UAV niet als een robot maar als een op afstand bestuurd systeem. Voor wie nu denkt dat werkelijk autonome systemen nog ver weg zijn: Zuid-Korea heeft al bewapende, autonome systemen (de stationaire Samsung SGR-AI in de gedemilitariseerde zone tussen beide Koreas), terwijl de Amerikaanse krijgsmacht mikt op 2035. Overigens schakelen op schepen geplaatste antiraketssystemen zoals de Nederlandse Goalkeeper en de Amerikaanse Phalanx hun doel al uit zonder menselijke tussenkomst. Strikt genomen zijn verder ook landmijnen en de meeste IED's autonoom, maar de simpliciteit daarvan maakt dat de term robot hier doorgaans niet wordt gebruikt.

PRO EN CONTRA ONBEMANDE SYSTEMEN

Hoewel het gebruik van onbemande wapensystemen door sommigen wordt afgedaan als niet wezenlijk anders dan het gebruik van, bijvoorbeeld, op grote hoogte vliegende bommenwerpers – waarbij de bemanning ook weinig risico loopt, zie het voorbeeld van de Kosovo oorlog – roepen dergelijke systemen een aantal vragen op. De voordelen, om daar mee te beginnen, zijn evident: behalve relatief goedkoop en veilig, spelen adrenaline en emoties zoals frustratie en woede geen rol bij onbemande systemen, en 'rapporteren' zij bovendien eventuele misdadingen op de grond zonder aanzien des persoons (Lin, Bekey, and Abney 2008). En omdat er niemand inzit, kan een onbemand vliegtuig laag en langzaam vliegen. Dat vergroot de precisie, maakt het onderscheiden tussen burgers en strijders beter mogelijk, en verkleint, daardoor, de kans op burgerdoden. Daartegenover staan een aantal nadelen. In de eerste plaats past het gebruik van onbemande systemen in een ontwikkeling waarbij de afstand – fysiek, maar ook psychologisch – tot het gevechtveld steeds groter wordt. In zijn vorig jaar ver-

schenen boek *Wired for War* beschrijft politicoloog Peter Singer hoe piloten van onbemande vliegtuigen iedere relatie met de werkelijkheid verliezen: Amerikaanse Predator en Reaper piloten dragen weliswaar hun vliegpak, maar verlaten ondertussen de controlekamer in Nevada nooit. Hoewel in oorlog, gaan zij na het werk naar huis, en spelen tussen de bedrijven door oorlogsvideospelletjes. Spel en werkelijkheid gaan dan al snel door elkaar lopen: volgens één piloot is zijn werk *like a video game. It can get a little bloodthirsty. But it's fucking cool* (Singer 2009: 332). Een testversie van een bewapende maar onbemande helikopter van de Amerikaanse landmacht wordt zelfs bestuurd met een aangepaste Xbox 360-controller. De vraag is of de drempel om geweld te gebruiken niet lager wordt als de tegenstander geen gezicht meer heeft; volgens sociaal-psychologen is het 'ontmenselijken' van de tegenstander een van de belangrijkste oorzaken (samen met onduidelijke verantwoordelijkheden – daarover later meer) van geweldsontsporing (zie bijvoorbeeld Bandura 1999).

Dat brengt ons bij het tweede punt: hoewel, zoals gezegd, UAV's vaak preciezer zijn dan 'oudere' wapensystemen, hebben in Pakistan en Afghanistan (maar ook op de Westelijke Jordaanoever en in Gaza) onbemande vliegtuigen naast legitieme doelwitten desalniettemin ook veel burgers gedood. In de Pakistaanse provincie Waziristan zijn bijvoorbeeld tussen begin 2006 en begin 2009 bij 60 aanvallen 14 Taliban kopstukken en 687 burgers omgekomen. Een leider van de Pakistaanse Taliban, Baitullah Mehsud, bevestigde dat iedere aanval met een UAV drie of vier nieuwe zelfmoordterroristen oplevert uit de families van slachtoffers (Ghosh en Thompson 2009). Hoewel die laatste opmerking waarschijnlijk overdreven is, verdragen onbemande wapensystemen zich slecht met een *hearts and minds* aanpak, en ondermijnt het de legitimiteit van de missie. Effectief is het overigens wel: diezelfde Mehsud werd in augustus 2009 gedood door een aanval met een Amerikaans onbemand vliegtuig.

In de derde plaats is er het probleem van de 'vele handen': tegenwoordig worden doelen (en wapens) geselecteerd door de een, waarna een ander op de knop drukt, daarbij regels en procedures volgend die door een derde zijn bedacht. Er is niet alleen nauwelijks ruimte voor een individuele militair om morele afwegingen te maken, het is ook lastig aan te geven wie van de drie verantwoordelijk is als het misgaat. Bovendien *voelt* niemand zich verantwoordelijk als ergens veel mensen bij betrokken zijn. Deze problemen zijn inherent aan genetwerkt optreden – waarbij meer informatie over meer mensen wordt gespreid en daarmee de verantwoordelijkheid mogelijk ook – maar doen zich extra nadrukkelijk voor bij onbemande

systemen. (Morele competentie bij genetwerkt optreden is onderwerp van een onderzoeksprogramma van de Nederlandse Defensieacademie, de Universiteit van Tilburg en TNO, met subsidie van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk onderzoek.) Die verantwoordelijkheidsvraag speelt nog meer in het geval van de eerdergenoemde autonome systemen. In dat geval komen de fabrikant en programmeur in beeld als verantwoordelijken, waarbij het probleem is dat moderne software miljoenen programmeregels bevat, en die zijn niet allemaal door één individu geschreven.

In de vierde en laatste plaats: helemaal geen risico, zoals het geval is bij het gebruik van onbemande wapensystemen, is iets anders dan weinig risico (zoals bij hoog vliegende bommenwerpers). Oorlog deels overlaten aan onbemande systemen verkleint, bijvoorbeeld, de drempel om tot een oorlog te besluiten. De 'oorlog' die de Verenigde Staten nu in het noorden van Pakistan voert tegen de Taliban zou er zonder Predators en Reapers niet zijn, althans niet op deze schaal (overigens ook omdat Pakistan bemande vliegtuigen niet in haar luchtruim zou dulden). Daarnaast is het de vraag wat het uitbannen van risico betekent voor de militaire professe. Nu zien sommigen hier alleen maar voordelen: twee jaar geleden stelde de Amerikaanse admiraal Roughead, aanwezig bij de test van een 'elektrisch kanon' (de *rail-gun*) met een bereik van 400 kilometer, nooit meer een Amerikaanse matroos of marinier in een eerlijk gevecht te willen zien. Niettemin lijkt in de beeldvorming de bereidheid risico's te lopen sterk te zijn verbonden met het militaire beroep; boog, katapult en vuurwapen zijn eerder al als het wapen voor lafaards afgedaan (maar uiteindelijk altijd omarmd), en het gebruik van onbemande vliegtuigen wordt in ieder geval als oneerlijk gezien in Waziristan (Ghosh en Thompson 2009). Hoewel dat laatste niet echt een bron van zorg is, is de naam 'Warrior,' voor zowel iRobots landsysteem als de nog in ontwikkeling zijnde opgewaardeerde versie van de Predator in de lucht, toch ongelukkig gekozen. De naam 'Reaper' (wat zoveel betekent als 'oogster' en symbool staat voor magere Hein) voor zijn als *hunter-killer* ontworpen grotere broer lijkt daarentegen wel op zijn plaats.

TEN SLOTTE

In Nederland vliegt de landmacht met onbemande toestellen: het bekendst zijn de in Frankrijk gemaakte en in eerste aanleg niet zo heel betrouwbare Sperwers die, onbewapend, in Afghanistan voor verkenning zijn gebruikt. Maar in de discussies over de opvolging van de F16 doemt nu en dan al het onbemande, maar wel bewapende vliegtuig op als goedkoop en veilig alternatief (zie bijvoorbeeld Icke 2009). Het realiteitsgehalte

van dat plan daargelaten, zal de Nederlandse krijgsmacht ooit moeten kiezen onbemande systemen al dan niet te bewapenen. Zoals hier is betoogd zijn er goede redenen om daarmee terughoudend te zijn. Het lijkt op gespannen voet te staan met wat bekend is komen te staan als de *Dutch Approach*; een niet al te scherp afgebakend concept dat in ieder geval transparantie en spaarzaam gebruik van geweld veronderstelt. Terughoudendheid is zeker op zijn plaats bij bewapende systemen zonder *human-in-the-loop* (uitgezonderd antiraketssystemen zoals de eerdergenoemde Goalkeeper en Phalanx die een laatste verdedigingslinie vormen en waarbij de kans op burgerslachtoffers nihil is). De redenering dat dergelijke ontwikkelingen 'nu eenmaal niet tegen zijn te houden' gaat niet op: de geschiedenis laat zien dat tal van wapens (van dumddum kogels tot chemische wapens) zijn uitgebannen, en om goede redenen. Jammer genoeg gebeurt dat vaak rijkelijk laat, omdat wet- en regelgeving doorgaans een paar stappen achter de feiten aanloopt. Op dit moment zwijgt het internationaal recht nog over deze ontwikkelingen terwijl hier wel degelijk kwesties liggen: de hierboven al figurerende Reaper piloot in Nevada is volgens datzelfde internationaal recht een 'wettige strijder,' en mag strikt genomen in de straten van San Francisco worden aangevallen, zo schrijft de eerdergenoemde Singer. Wie dit soort vraagstukken links laat liggen bereidt zich, om een gemeenplaats te gebruiken, voor op de vorige oorlog.

BRONNEN:

- Bandura, A. (1999) Moral disengagement in the perpetration of inhumanities, *Personality and Social Psychology Review*, 3(3), pp. 193-209.
- Cook, M. L. (2004) *The Moral Warrior: Ethics and Service in the U.S. Military* (Albany: State University of New York Press).
- Ghosh, B. en M. Thompson (2009) *The CIA's Silent War in Pakistan*, *Time*, 1 juni
- Icke, V. (2009) Probleem is dat iemand in die JSF moet, *NRC Handelsblad*, 27 april
- Lin, P., G. Bekey en K. Abney (2008), *Autonomous Military Robotics: Risk, Ethics, and Design*, San Luis Obispo: California Polytechnic State University.
- Ministerie van Defensie (2010) *Monitor Steun en Draagvlak: Publieke Opinie Missie Uruzgan* Maart 2010.
- Singer, P. W. (2009) *Wired For War: The Robotics Revolution and Conflict in the Twenty-First Century* (New York: Penguin Books).
- Shaw, M. (2005) *The New Western Way of War* (Cambridge: Polity Press).